

УДК 37.011.33

РОЛЬ САМОСТІЙНОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОНАВЧАЛЬНИХ УМІНЬ

Борис НАБОКА (Кіровоград)

У статті аналізуються науково-теоретичні аспекти формування в учнів загальнонавчальних умінь на засадах компетентнісного підходу.

Ключові слова: навчально-виховний процес, навчально-пізнавальна діяльність, самостійна пізнавальна діяльність, загальнонавчальні уміння, компетентнісний підхід.

В статье анализируются научно-теоретические аспекты формирования в учащихся общеучебных умений на основе компетентного подхода.

Ключевые слова: учебно-воспитательный процесс, учебно-познавательная деятельность, самостоятельная познавательная деятельность, общеучебные умения, компетентностный подход.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства відбуваються глибокі соціальні та економічні перетворення. Особливо актуальним сьогодні стає освіта людини, яка на основі набутих знань, буде здатною усвідомлювати своє місце в соціально-економічних процесах. Проблема включення учня в активну навчально-пізнавальну діяльність залишається однією з найважливіших проблем сучасної дидактики.

Цій проблемі присвячені фундаментальні дослідження Ю. Бабанського, М. Данилова, І. Лернера, М. Махмутова, М. Скаткіна, Г. Щукіної та інших. Психологічні аспекти проблеми пізнавальної активності були в центрі уваги Л. Божович, Г. Костюка, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна. Вона продовжує розглядатись як ключова у розв'язанні завдань підвищення якості освіти.

Особливої ваги у контексті зазначеної проблеми набуває діагностика розвинутої пізнавальної активності особистості, яка потребує чітко визначених критеріїв даного психологічного утворення і описаних на її основі рівнів пізнавальної активності учня.

Ключовою умовою розвитку освіти є оволодіння особистістю знаннями, вміннями та навичками, що стає засобом її адаптації в умовах змін, що відбуваються на ринку праці.

Спрямованість освіти на засвоєння лише системи знань вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, яке вимагає підготовку самостійних, ініціативних і відповідальних членів суспільства, здатних використовувати знання у практичній діяльності, ретранслювати їх на конкретні життєві обставини. Виконання цих завдань потребує істотного посилення самостійної й продуктивної діяльності учнів, розвитку їхніх особистісних якостей і творчих здібностей, умінь самостійно здобувати нові знання, скористатися ними при розв'язанні проблем.

Оскільки способи діяльності засвоюються учнями у формі умінь і навичок, тому вважаємо за необхідне у дослідженні розглянути сутність

та структуру базового поняття «уміння» як дидактичної категорії.

Концептуальною основою базовою у цьому контексті є компетентісно орієнтований підхід до організації навчально-виховного процесу в школі. Виходячи з зазначеного, сутність значення та структура загальнонавчальних умінь розглядається з позицій компетенізації освіти. Організація навчання учнів на таких засадах сприяє розвитку особистості, є умовою її адаптації, конкурентноздатності та самореалізації у різновидах діяльності.

При цьому визначальний вплив на розвиток учня має така організація навчально-виховного процесу, за якої належна увага приділяється стимулюванню внутрішньої і зовнішньої активності особистості, її участь у спільній з учителем пізнавальній діяльності. Це дає змогу кожному учневі бути не лише об'єктом навчального процесу, а й активним його учасником.

Аналіз останніх досліджень. Для наукового обґрунтування проблеми формування в учнів загальнонавчальних умінь, фундаментальними є теоретичні дослідження А. Алексюка, О. Савченко, О. Скрипченко, В. Онищука про роль діяльнісного підходу, оптимізації навчально-виховного процесу, активізації пізнавальної діяльності учнів.

У працях науковців розкриті структурні аспекти навчального процесу, особливості організації самостійної пізнавальної діяльності учнів, досліджено вплив навчання на формування життєво важливих особистісних якостей, сутність понять «навчання» – «учіння», вплив самоорганізації, самоконтролю на успішність учнів.

Академік О. Савченко зазначає: «Щоб успішно просуватися по всіх етапах навчальної діяльності, учні у співробітництві з учителем мають оволодіти повним діапазоном загальнонавчальних умінь і навичок. У навчальних програмах визначено зміст роботи школи з проблем формування

загальнонавчальних умінь і навичок: організаційних, загальнонавчальних, загальнопізнавальних і контрольних-оцінних. Вони формуються протягом усього навчання у школі і мають міжпредметний характер» [3, с. 170].

Організованість у навчанні не можна зводити лише до зовнішніх виявів. Учитель повинен володіти педагогічними технологіями, які забезпечують швидке включення учнів у навчання, їх здатність діяти цілеспрямовано, орієнтуватися в часі, заздалегідь обдумувати послідовність і способи виконання завдання.

Науковець А. Алексюк зазначає, що високий рівень сформованості загальнонавчальних умінь оптимізує навчально-виховний процес, спрямовує учнів на творчу самоорганізацію пізнавальної діяльності, формує інтерес до знань, бажання вчитися та використовувати знання у практичній діяльності. Науковець розглядає вміння як категорію, на основі якої формуються навички у процесі оволодіння навчальними діями. А це можливо, коли учень сам включається в активну пізнавальну діяльність, опановуючи нову інформацію. У цьому контексті важливим є формування в учнів умінь та навичок самостійної праці.

Вчений-дидакт В. Онищук трактує навички як компонент вміння, тобто вважає їх первинними щодо вміння. Вихідним є положення про те, що вміння відображають різні рівні сформованості відповідних дій; вміння формуються на основі знань, а навички – на основі умінь; навички є базою для вироблення складніших умінь.

Водночас слід зазначити, що наявні психолого-педагогічні дослідження не в повній мірі відображають багатоплановість проблеми формування в учнів загальнонавчальних умінь на засадах компетентнісного підходу.

Актуальність окресленої проблеми, її недостатня розробленість у педагогічній теорії та практиці, зумовили визначити мету статті.

Мета статті. На основі узагальнених наукових підходів, обґрунтувати суть та значення оволодіння учнями загальнонавчальними вміннями, окреслити контент вимог щодо реалізації визначеної проблеми на засадах компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «вміння» тлумачиться як поєднання навичок і знань, що визначає суть виконання будь якої діяльності. Уміння – це засіб застосування у практичній діяльності, воно є значно складнішим утворенням, ніж взяті окремо навички або знання. Уміння розглядаються як заснована на знаннях і навичках готовність особистості успішно виконувати певну діяльність.

Академік С. Гончаренко в «Українському педагогічному словнику» визначає вміння як здатність належно виконувати певні дії, засновану на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок. Уміння передбачає використання раніше набутого досвіду. «Формування умінь є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль головного мозку, в ході якого створюються й закріплюються асоціації між завданням, необхідним для його виконання, знаннями та використанням знань на практиці» [1, с. 338].

Ми поділяємо погляди вчених, які акцентують на необхідності принципового вдосконалення форм навчання, що сприяють формуванню знань, умінь, навичок; створюють умови для вирішення нестандартних і нетипових задач, спроможності самостійно здобувати знання.

Однією із причин уповільненого розв'язання досліджуваної проблеми є те, що традиційна система навчання упродовж тривалого періоду трактувала самостійну роботу учня як допоміжну сферу процесу навчання. Одночасно проблема актуалізується результатами досліджень вчених, які констатують незадовільний стан розвитку пізнавальної діяльності учнів.

Вчений-педагог В. Сухомлинський вважав, що кожний учень за роки навчання у школі має обов'язково оволодіти загальнонавчальними вміннями: спостерігати явища навколишнього світу, думати, зіставляти, порівнювати, знаходити незрозуміле, дивуватися, висловлювати свої міркування, самостійно знаходити в літературі матеріал. Вчений підкреслював, що мета уроку визначається вагомістю знань у подальшому житті учня. «Треба насамперед змінити погляд на суть поняття знання. Знати – це значить уміти застосовувати знання. Про знання можна говорити лише тоді, коли вони стають чинником духовного життя, захоплюють думку, пробуджують інтерес. Активність, життєвість знань – це вирішальна умова того, щоб вони повсякчас розвивалися, поглиблювались» [5, с. 46].

У праці «Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості» В. Сухомлинський значну увагу приділяв формуванню умінь на основі набутих знань. «Гармонія знань і вмінь, зміцнення пам'яті, розвиток творчих здібностей – усе це залежить від того, що відбувається із знаннями: складаються вони в голові як мертвий багаж чи живуть, перебувають у постійному русі, тобто творчо застосовуються. Найважливіше у застосуванні знань – вираження вихованцем власної думки про те, що він бачить, спостерігає, досліджує, робить» [4, с. 100].

У педагогічній літературі уміння класифікують за ступенем складності:

Первинні (прості вміння) – неавтоматизовані дії, підпорядковані певному правилу; це може бути неавтоматизована навичка (початкова стадія її становлення), а може бути й дія, в повній автоматизації якої нема потреби. Особливості первинних умінь у тому, що вони близькі до навичок, піддаються автоматизації.

Вторинні (складні вміння) – дії, які принципово не можуть бути автоматизовані, тому що не мають однозначного правила в своїй основі й передбачають елементи творчості; ці вміння включають навички, але не зводяться до них. У навчальному процесі вони підлягають повній автоматизації і входять як автоматизовані компоненти до складних вторинних умінь. Отже, складні вміння виробляються на основі знань, простих умінь та навичок, як правило, шляхом тренувань, вправ, практичного виконання різних завдань. Це дає можливість виконувати складні дії, що потребують особливого контролю свідомості, але, на відміну від знань, простих умінь та навичок, мають комплексну структуру, що дає змогу творчо застосовувати знання та навички у практичній діяльності.

За змістом загальнонавчальні уміння класифікуються як:

- інтелектуальні (здатність слухати, читати й розуміти, висловлювати свої думки, планувати роботу, вирішувати розумові завдання тощо);
- технічні (здатність оформляти різні документи, формулювати вимоги або відповідь тощо);
- практичні (вміння діяти згідно з планом, організувати своїх працівників на виконання доведеного завдання тощо).

Дослідник Г. Тришневська в монографії «Підготовка вчителя до формування в учнів загальнонавчальних умінь» стверджує, що основним засобом формування умінь виступає дидактично обґрунтована система навчальних завдань і вправ, складена з урахуванням змістового, мотиваційного та процесуального компонентів навчання.

Розглядаючи діяльність як цілісний і багатофункціональний процес, дослідник обґрунтовує сутність поняття вміння вчитися та його компонентів з урахуванням специфіки навчальної діяльності, серед яких – мотиваційний (ставлення до навчання), змістовий (відомі й нові знання, вміння, навички), процесуальний (способи виконання діяльності на різному рівні складності).

Узагальнюючи такий підхід, можливо визначити структурні компоненти загальнонавчальних умінь:

мотиваційний компонент (уміння):

проявляти зацікавленість навчання з бажанням вчитись; докладати вольових зусиль; прагнути до вдосконалення, усвідомлення особистісної та суспільної значимості пізнавальної діяльності; проявляти допитливість, бажання самоудосконалюватись; прагнути до самоосвіти; проявляти ініціативу;

змістовий компонент (уміння): володіти обсягом навчального матеріалу, застосовувати його на практиці; знаходити способи розв'язання задач; зіставляти, узагальнювати та систематизувати інформацію; добирати аргументи на підтвердження опрацьованого матеріалу; самостійно знаходити джерела інформації; проявляти творчі здібності у навчанні; самостійно здобувати знання; вести спостереження і записи; використовувати знання у змінних ситуаціях, переконливо аргументувати особисту позицію;

процесуальний компонент (уміння): визначати мету діяльності; організувати свою працю для досягнення результату; включатись у навчальне співробітництво; усвідомлювати свою діяльність, прагнути до її удосконалення; визначати способи дій і самостійно користуватись ними; самоконтролювати та самооцінювати результати навчальної діяльності.

Такий перелік складників структури загальнонавчальних умінь характеризує розгорнуту, розвинену навчальну діяльність з позицій необхідного комплексу умінь, які потребують цілеспрямованого формування.

Узагальнюючи, підкреслимо, що мотиваційний компонент передбачає формування та закріплення в учнів стійкого позитивного ставлення до навчальної діяльності, допитливості, пізнавального інтересу, усвідомлення особистісного значення навчальних дій тощо.

Змістовий компонент охоплює дві підсистеми: засвоєні знання, уміння, навички, на яких ґрунтується вивчення нового і нові знання та способи дій, що є об'єктом засвоєння.

Процесуальний компонент характеризується різноманітністю способів організації та здійснення учіння (уміння, дії, операції, пізнавальні процеси) на різних рівнях пізнавальної самостійності учня.

Відповідно у структурі навчальної діяльності реалізуються всі його компоненти на такому рівні, щоб у результаті їх взаємодії сформувалась готовність самостійно вчитися.

Результати навчальної діяльності залежать від багатьох факторів: індивідуальних особливостей учнів, їх здатності до самостійного опанування знаннями, запровадження варіативності в навчанні, технологічних можливостей вчителів.

Відповідно до Державних стандартів початкової, базової і повної загальної середньої освіти, актуалізація самостійної роботи учнів вимагає зміни технології навчання та їхнього методичного забезпечення, яка характеризується, перш за все, запровадженням особистісно-орієнтованого підходу, що надає можливість учням через опанування навчальної дисципліни реалізовувати власні інтереси і нести персональну відповідальність за результати самостійної пізнавальної діяльності.

Ми поділяємо висновки вченого Е. Лузік щодо визначення завдань підготовки вчителів задля здійснення диференційованого підходу в процесі організації самостійної роботи учнів [2, с. 128-135]:

- діагностування реального рівня знань, умінь, навичок, ступеня навчальної мотивації, працездатності та здійснення типологічного поділу учнів;
- створення методичного забезпечення самостійної роботи, яке містить багатоваріантні різнорівневі завдання з навчальної дисципліни, завдання міжпредметного характеру, а також профільного спрямування;
- забезпечення управління на всіх етапах організації самостійної роботи;
- формування позитивної мотивації самостійного навчання;
- створення сприятливої емоційної атмосфери на заняттях, налагодження партнерської взаємодії між учителем і учнем в процесі навчання;
- структурованість самостійної роботи: алгоритмізація за умов репродуктивної діяльності учня;
- залежність консультативної допомоги від рівня пізнавальної самостійності.

Таким чином, при запровадженні педагогічної технології щодо організації самостійної роботи учнів у структурі уроку необхідно враховувати дві групи факторів, які впливають на її результативність:

- організаційно-педагогічні, що сприяють формуванню і становленню самостійної діяльності (мотиваційна сфера, необхідні знання та уміння);
- соціально-педагогічні, що створюють сприятливі умови навчання, сприяють підвищенню продуктивності самостійної діяльності.

Основними підходами щодо вирішення окреслених проблем – є системне запровадження організаційних та методичних заходів, підвищення мотивації учня до самостійної роботи як засобу його самодостатності та конкурентноспроможності.

Висновки. Обґрунтування змісту загальнонавчальних умінь дає підстави зробити

узагальнення про те, що загальнонавчальні уміння є цілісне індивідуальне утворення, яке характеризується з позицій сутності ключових компетентностей.

На ефективність формування загальнонавчальних умінь впливають такі фактори, як система навчання, добір видів робіт для навчального процесу, дозування занять тощо. Уміння формуються за умови, якщо учні оволодіють процесом самоконтролю і саморегуляції. Закономірності формування загальнонавчальних умінь не можливо досліджувати поза зв'язком зі знаннями, навичками та здібностями особистості.

Таке тлумачення створює передумови для подальшого обґрунтування дефініцій визначеного поняття з позицій того, що перелік освітніх компетенцій розглядається як соціальна норма освіченості учня, необхідна для його подальшого ефективного функціонування в певній сфері людської діяльності.

Діалектика науково-методичного підходу до проектування самостійної пізнавальної діяльності учнів в освітньому процесі передбачає в роботі вчителя систематичного пошуку нових послідовних шляхів, що можуть створити інваріантну основу сучасної освітньої парадигми, обґрунтувати використання творчих підходів до розгляду складних компонентів освітнього процесу і основного її компоненту – суб'єкта педагогічного процесу – особистості учня.

Доказовим стає розуміння того, що проектування самостійної пізнавальної діяльності – це спеціально організований освітній процес, де виховання, навчання і розвиток є його складовими частинами, які знаходяться у взаємопроникненні, спрямовуючи єдність і цілісність. Саме тому нові вимоги до методів, форм і засобів організації навчально-виховного процесу, що реалізуються в конкретних демократичних умовах життєдіяльності педагогічного та учнівського колективів, в своїй основі повинні мати модель співтворчості, комунікативні, рефлексивності на засадах запровадження компетентнісного підходу, який сприятиме формуванню в учнів загальнонавчальних умінь, розвитку самостійної пізнавальної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Лузік Е.В. Синергетична модель проектування особистісно-орієнтованих дидактичних технологій / Е. Лузік // Вища освіта України. – № 2. – 2009. – С. 128-135.
3. Савченко О.Я. Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / О. Савченко. – К.: «К.І.С.», 2004. – 212 с.

4. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1.– С. 100.

5. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1998. – 310 с.

УДК 373.51

В.О.СУХОМЛИНСЬКИЙ ТА ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКА ПЕДАГОГІКА

Борис НАУМОВ (Харків)

У статті розглядається вклад В. О. Сухомлинського в створення людиноцентристської педагогіки й розробку оригінальної концепції людини, її розвитку в цілісному педагогічному процесі Павлівської середньої школи Онуфріївського району Кіровоградської області, які стали методологічним орієнтиром сучасної теорії педагогіки.

Ключові слова: В. О. Сухомлинський, людиноцентристська педагогіка, концепція людини, людяність, цілісний педагогічний процес.

В статье рассматривается вклад В. А. Сухомлинского в создании человекоцентристская педагогика и разработки оригинальной концепции человека, его развития в целостном педагогическом процессе Павлышской средней школы Онуфриевского района Кировоградской области, которые стали методологическим ориентиром современной теории педагогики

Ключевые слова: В. А. Сухомлинский, человекоцентристская педагогика, концепция человека, человечность, целостный педагогический процесс

Сучасна людиноцентристська педагогіка своїм розвитком завдячує в тому числі творчим пошукам видатного теоретика і практика світового масштабу Василя Олександровича Сухомлинського, який творив в Україні в Павлівській середній школі Онуфріївського району Кіровоградської області. У боротьбі за педагогіку з людським обличчям він створив оригінальну теоретико-методологічну концепцію людини. Розвинув її в цілісному педагогічному процесі Павлівської школи, яка відзначалась єдністю теоретичних і практичних пошуків, котрі послужили відправним пунктом для створення сучасної людиноцентристської педагогіки, в першу чергу в Україні, а також і в світі.

У зв'язку з цим виникає необхідність постановки наукової проблеми – з'ясувати роль і значення вкладу В.О. Сухомлинського в створення людиноцентристської педагогіки й охарактеризувати актуальні проблеми розвитку цього напрямку в сучасності.

Відомо, що роль людського виміру в педагогіці існує тисячоліття, починаючи з Конфуція, який обгрунтував поняття «людяність», в стародавній Греції, де виникло поняття «калокагатія», що означає розвиток людини фізично й морально. У Європі Ж.-Ж. Руссо та Й. Г. Песталоцці заклали основи гуманістичного ставлення до людини, дитини. Російські педагоги В.Г. Белінський, М.І. Пирогов, М.Г. Чернишевський були зачинателями людиноцентристської педагогіки, К. Д. Ушинський у своїй фундаментальній праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» розглянув проблему

розвитку людини з фізіологічної, психологічної й частково педагогічної точок зору.

Серед цих пошуків особливе місце посідають роботи В.О.Сухомлинського, значення яких для створення сучасної людиноцентристської педагогіки відзначають багато дослідників. В українській сухомлиністиці спеціально цій проблемі присвячена стаття Р.А. Арцишевського «На шляху до людини (ідеї людиноцентризму в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського) [1].

Мета статті – охарактеризувати роль В.О. Сухомлинського в розробці проблем людиноцентристської педагогіки та їхнє значення для сучасності.

В.О. Сухомлинський розглядав проблему людини цілісно як систему світ – людина – світ (реальність – пізнання – практика) [5, с. 40]. Для нього людина «не абстрактна, яка тулиться десь поза світом, істота» [Там же, с. 26]. Першою й важливою метою виховання, з усією переконаністю заявляв він, є «людина – її всебічний розвиток, ясний розум, високі ідеали, чисте, благородне серце, золоті руки, її особисте щастя» [Там же, с. 32]. Його концепція людини включає, по-перше, розуміння краси світу, реальності, що оточує школяра (природа, середовище, батьки, дорослі, ровесники, село, школа, клас в урочний і позаурочний час, позакласна й позашкільна робота). По-друге, усвідомлення людиною, школярем себе і свого місця у світі (своєрідність духовного світу, активність і діяльність, реалізація учнями його школи в праці й учинках). У зв'язку з цим організація навчально-виховного процесу в